

K O N I N K L I J K E N E D E R L A N D S E
A K A D E M I E V A N W E T E N S C H A P P E N

Over Goethe, Gorbatsjov en een meisje in de Kanaalstraat. De oude maar onbekende grappen van Nasreddin Hodja

Roodenburg, H.W.

published in

Er waren een Marokkaan, een Turk en een Nederlander ... Volkskundige en taalkundige opstellen over het vertellen van moppen in de multiculturele wijk Lombok

2001

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Roodenburg, H. W. (2001). Over Goethe, Gorbatsjov en een meisje in de Kanaalstraat. De oude maar onbekende grappen van Nasreddin Hodja. In T. Meder (Ed.), *Er waren een Marokkaan, een Turk en een Nederlander ... Volkskundige en taalkundige opstellen over het vertellen van moppen in de multiculturele wijk Lombok* Stichting Beheer IISG.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:
pure@knaw.nl

der z'n bed. Ziet daar een aapje die in zijn neus zit, een stukje snot eruit haalt en d'r naar kijkt van: 'Als ik je pak, eet ik je op. Als ik je pak, eet ik je op.'

Natuurlijk moet bij al deze resultaten enige voorzichtigheid worden betracht: het moppencorpus is relatief klein en bestaat ook uit erg ruw materiaal (veel achtergrondruis; moppenvertellers werden afgeleid door omstanders). Bovendien zijn moppen betrekkelijk kort, zodat de kwantitatieve uitspraken over cohesie die hierboven gedaan zijn, niet algemeen geldend zijn voor andere teksttypen. In langere verhalen hebben kinderen veel meer middelen tot hun beschikking om afzonderlijke zinnen tot een tekst te werven. Moppen worden meestal in de chronologische volgorde van gebeurtenissen verteld, maar in langere verhalen kan een spreker hiervan afwijken, bijvoorbeeld door gebruik te maken van complexe werkwoordsvormen die 'gelijktijdigheid' uitdrukken. In het proefschrift van Aarssen uit 1996 en van Bos uit 1997 wordt een uitgebreidere beschrijving gegeven van cohesie in narratieve teksten van respectievelijk Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse kinderen.

In dit artikel blijven eventuele verschillen tussen kinderen en volwassenen onderbelicht, m.n. omdat het aantal volwassenen in het corpus erg klein is. De wijze waarop kinderen een mop construeren zou wel eens aanzienlijk kunnen verschillen van de manier waarop volwassenen dat doen. Maar ondanks al deze beperkingen blijft de conclusie overeind dat vertellers van moppen heel goed weten hoe een mop eruit ziet, zoals ook een van de kinderen na het vertellen van een moeilijk te begrijpen mop aan de onderzoekers uitlegt:

"Ik weet het ook niet, maar het is een mop..."

Literatuur

- Aarssen, J.: *Relating Events in Two Languages. Acquisition of Cohesive Devices by Turkish-Dutch Bilingual Children at School Age*. Tilburg 1996.
 Bos, P.H.F.: *Development of Bilingualism: A Study of School age Moroccan Children in the Netherlands*. Tilburg 1997.

Over Goethe, Gorbatsjov en een meisje in de Kanaalstraat

De oude maar onbekende grappen van Nasreddin Hodja

Herman Roodenburg

1. Inleiding

Onderzoekers hebben al heel wat geschreven over humor en etniciteit. Toch kunnen we niet beweren dat daarmee onze kennis van de leefwereld van etnische groepen, van hun dagelijkse grappen en anekdotes, bijzonder is toegenomen. Immers, in de meeste studies gaat het om 'etnische humor', om grappen *over* etnische groepen. Kijken we naar Nederland, dan gaat het bijvoorbeeld om Belgen- en Jodenmoppen of om Surinamer-, Turken- en Marokkanenmoppen. Uiteraard, op hun beurt kennen deze groepen – in meerdere of mindere mate – weer hun 'Nederlander'-grappen. De bal wordt evengoed teruggespeeld. Maar over het bredere repertoire van de verschillende groepen, over hun komische verteltradities in het algemeen, weten het publiek en ook de onderzoekers weinig of niets. Die alledaagse cultuur is nagenoeg onbekend. In het buitenland is wel wat meer onderzoek verricht, bijvoorbeeld door volkskundigen of door oriëntalisten die even een uitstapje maken naar het komische repertoire van immigranten in Europa of de Verenigde Staten. Helaas zijn ook deze studies niet al te informatief. Maar al te vaak wordt met een snelle inventarisatie volstaan. Naar de precieze rol van de verschillende verteltradities, naar hun functie en betekenis voor deze groepen, wordt niet gevraagd. Toch lijkt het bij uitstek juist dergelijk repertoire dat ons kan informeren over de zelfbeleving, over de vaak moeizame constructie van een nieuwe, meer of minder etnisch georiënteerde identiteit. In het volgende richt ik me op een enkel mopje, dat tijdens de Salaam Lombok-opname in september 1998 opeens opdook. Het is een oud mopje, met een eerbiedwaardige en vooral verrassend gelaagde en veelzijdige traditie. Misschien kan juist dit ene komische verhaaltje, in een korte bijdrage als deze, iets van de rijkdom van de verteltradities onder de 'nieuwe' Nederlanders overbrengen.

Het mopje, verteld door een Turks meisje in de Utrechtse Kanaalstraat, ging als volgt:

"Bi tane kadın varmış, bi tane de kocası var... eh ... ka... şey... eh ... karısı diyormuş ki, hep ona eşek diyormuş kocasına, sonradan da gemiyle geziyorlarmış, sonradan da eh ... karısı düşmüş ... suya, sonra hep eşek diyor, eşek gel beni kurtar, eşek gel kurtar demiş, sonra... sonradan eşek demek istiyormuş sonradan da kocası gelmiş, onu kurtarmış, sonradan da eşek niye beni kurtarmadın demiş, sonradan da, sonra gene boğulmuş, sonra eşek eşek demiş."

"Er was eens een vrouw en die had een man. En ... eh ... zijn vrouw zei altijd maar 'ezel' tegen de man. En toen gingen ze op een schip rondreizen, en de vrouw viel ... in het water, en toen, ze zegt steeds: 'Ezel, ezel, ezel,' roept ze, 'kom me redden, kom ezel, red me,' zei ze ... en toen wilde ze weer 'ezel' zeggen, en toen kwam haar man, en die redde haar, en toen zei ze: 'Ezel, waarom heb je me niet eerder gered?' En toen verdronk ze weer, en toen zei ze: 'Ezel, ezel.'"

2. Verhaaltraditie

Waar komt dit verhaaltje nu vandaan? Helaas weten we van de vertelster helemaal niets. Haar naam ontbreekt en ook haar leeftijd is niet vastgelegd. Als het echter juist is wat Giselinde Kuipers elders in deze bundel schrijft, dat kinderen pas rond hun tiende een mop naar behoren weten af te ronden, dan zal het meisje ongeveer van die leeftijd zijn geweest. Ook al wordt het verhaaltje cryptisch gebracht, de clou komt er redelijk uit. Het is een grapje over een altijd weerspannige echtgenote, een echte dwarskop. Zelfs als ze in het water is gevallen en haar man haar wil redden, blijft ze hem voor 'ezel' schelden. Het zijn ook haar laatste woorden vóór ze, door hem losgelaten, ook werkelijk verdrinkt.

Het verrast natuurlijk dat een jong meisje een grapje over huwelijks-misère paraat heeft, een grapje dat bovendien niet al te vrouwvriendelijk is en dat je dan ook eerder onder mannen had verwacht. Het is in feite een heel oud verhaaltje; de dwarse huisvrouw is al eeuwenlang een geliefd doelwit voor de moppentapper. Kijken we bijvoorbeeld naar het zeventiende-eeuwse Nederland, naar een handschrift met zo'n 2500 moppen en anekdotes dat door de Haagse advocaat Aernout van Overbeke (1632-1674) werd samengesteld, dan lezen we daar een opmerkelijk verwant klinkende anekdote:

Een vrouw noemde haer man onder andre scheltwoorden 'luyschbosch'. Hij wilde dat zij dat woort weder in haer hals haelen soude en sloeg haer dapper. Zij swoer liever te willen sterven als sulcks te doen. De man, om dit te proberen, liet haer met een touw in een waterput sincken tot de kin toe.

Sij riep al evenseer: 'luyschbosch'. Hij liet haer tot over het hoofd daerin sacken. Sij niet konnende roepen, stack beyde haer handen op en dede of sij luysen knipte. De man moest haer wederom ophaelen.

Ook hier vinden we dus weer het verhaal van een weerspannige echtgenote, van het type AaTh 1365, *The Obstinate Wife*, in de *Types of the Folktale* van Antti Aarne en Stith Thompson. Aarne en Thompson onderscheiden nog een drietal subtypes van dit verhaaltje, bijvoorbeeld van de man die, als zijn vrouw in de rivier is gevallen, niet stroomafwaarts maar juist stroomopwaarts gaat zoeken. Immers, ze was altijd al een dwarskop (AaTh 1365A). Of de man die het niet meer heeft, als zijn vrouw maar blijft volhouden dat een weiland niet gemaaid maar gesnoeid wordt en nog steeds met haar vingers het gebaar van snoeien maakt, als ze door hem in het water is gegooid en kopje onder gaat (AaTh 1365B). In het subtype waaronder de 'luizenbos' wordt gerubriceerd (AaTh 1365C) komt daar dan nog het schelden bij.

Uit de *Types of the Folktale* wordt eveneens duidelijk dat het verhaaltje van de luizenbos nog veel verder teruggaat dan het zeventiende-eeuwse Den Haag. Het komt al voor in de middeleeuwen: in de 'exempelen' (illustratieve verhaaltjes bij de preek) van Jacques de Vitry (ca. 1165-1240) en in de kluchten (grappige verhalen, meestal langer dan de mop) van Poggio Bracciolini (1380-1459) en Johannes Pauli (ca. 1450-1530). Ook de verhaaltypen AaTh 1365A en B waren in het middeleeuwse Europa al bekend.

3. Turkse verhaaltraditie

Het mopje over de vrouw die 'ezel' bleef roepen, zou ook afkomstig kunnen zijn uit de Turkse verhaaltraditie, want het verhaaltje van de man die zijn vrouw stroomopwaarts gaat zoeken is namelijk ook bekend uit een Turkse bron: de moppen en anekdotes rond Nasreddin Hodja (een hodja is een islamitische, geestelijke leraar). Deze traditie gaat terug tot het einde van de vijftiende eeuw. Gezien de verwante verhaaltypes is de kans dat de Nasreddin-verhaaltjes al enige eeuwen geleden in West-Europa zijn beland, niet denkbeeldig. Een ander Turks meisje dat op dezelfde dag in Lombok werd geïnterviewd, vertelde een mop waarin Nasreddin expliciet werd opgevoerd.

Of er ooit een Nasreddin bestaan heeft, is twijfelachtig. Misschien heeft er iemand in de dertiende, veertiende eeuw met een dergelijke naam in het zuiden van Centraal-Anatolië (West-Turkije) geleefd. Maar de bronnen

geven daarover geen uitsluitsel. De oudst bekende Turkse handschriften die geheel gewijd zijn aan Nasreddin dateren uit de zestiende eeuw; een aantal afzonderlijke anekdotes zijn aangetroffen in handschriften uit het einde van de vijftiende eeuw. De zestiende-eeuwse manuscripten zijn bescheiden van omvang: het gaat om geschriften met enige tientallen anekdotes. Daarna wordt het aantal anekdotes per manuscript groter en dat wijst erop dat Nasreddin en zijn grappen – waarvan een flink aantal nog verre van beschaafd mag worden genoemd – toen al gewild moeten zijn geweest. Er zijn zo'n dertig van dergelijke handschriften teruggevonden.

In de negentiende eeuw werden de verhaaltjes gedrukt. De eerste uitgave, met 134 anekdotes, verscheen in Istanbul in 1837. De daaropvolgende edities werden telkens aangevuld. Ze vormen samen wat de volkskundige Albert Wesselski, in zijn nog steeds indrukwekkende onderzoek naar Nasreddin, het 'volksboek' heeft genoemd: de anekdotes die in deze populaire uitgaven werden opgenomen groeiden uit tot een ware 'canon', een afgerond, normerend repertoire, zoals dat bijvoorbeeld in dezelfde periode met de sprookjes van de gebroeders Grimm gebeurde.

Het was wel een duidelijk gekuiste canon; Nasreddin werd getemd. Zo werden de seksuele grappen, die in de handschriften nog ruimschoots aanwezig waren (inclusief grappen over bestialiteit, over Nasreddin en zijn ezel), in de gedrukte collecties achterwege gelaten. Nasreddin werd een goedmoedige en fatsoenlijke filosoof. Ook in ander opzicht ontstond in de negentiende eeuw een nieuwe Nasreddin. Veel sterker dan daarvoor werd uit andere, soms veel oudere verteltradities geput. Anekdotes die tot dan toe aan andere kluchtfiguren waren opgehangen, werden nu rond Nasreddin opgebouwd. Een van die tradities was die van de nar Djoha (Guha), die al in het zevende-eeuwse Irak geleefd zou hebben en in de negende eeuw tot eenzelfde kluchtfiguur uitgroeide als Nasreddin in de zestiende eeuw. Door deze vervlechting van twee tradities verkreeg Nasreddin een veel grotere bekendheid in de islamitische wereld. De Turkse uitgaven werden in steeds meer landen vertaald en ze werden aanzienlijk uitgebreid. Vooral in de Arabische en Perzische Nasreddin-vertalingen werden aan de al ingelijfde Djoha-anekdotes weer nieuwe toegevoegd.

Vanaf het einde van de negentiende eeuw circuleren de Nasreddin/Djoha anekdotes in een zeer groot gebied: in de Balkanlanden, in Noord-Afrika, de Levant, Arabië, Iran, de Kaukasus, Centraal-Azië en zelfs in China. En het zijn niet alleen de islamitische culturen die zich de verteltraditie toeëigenen. Ook Griekse en Armeense christenen, evenals Spaanse, Marokkaanse en Iraanse joden, vertellen de verhaaltjes. Waarschijnlijk wer-

den niet overal dezelfde grappen geselecteerd en zal het repertoire per land en groep aanzienlijk hebben verschild. Maar het gaat steeds om dezelfde kluchtfiguur, ook al draagt Nasreddin verschillende namen. Waar het Turks het meest was doorgedrongen vinden we namen als Nastratin (Griekenland, Albanië) of Molla Nasroddin (Iran, Koerdistan en Tadjikistan). Waar het Arabisch zich verspreidde of wist aan te dienen vinden we behalve Djoha of Djoha aanduidingen als Djah'a en Si Djea (Noordafrikaanse Berbers), Jeha (Noordafrikaanse joden), Giufa (Sicilië) of Iehà en Iugale (Calabrië). Een derde benaming Apandi (afgeleid van het Turkse Efendi: heer) komen we weer tegen onder de Centraal-Aziatische volkeren. En op de een of andere manier zal de oud-sovjet-president Michail Gorbatsjov de traditie zo gekend hebben, mogelijk uit een bekende roman van Leonid Solov'ev, waarin Nasreddin voor de klassenstrijd werd opgetrommeld. In ieder geval had hij bij een staatsbezoek aan Parijs, in 1985, een Nasreddin-anekdote bij de hand. In China tenslotte, althans in sommige gebieden, raakte Nasreddin/Djoha weer als A-fan-ti ingeburgerd.

4. Nationaal symbool

In het twintigste-eeuwse Turkije deed zich nog een andere ontwikkeling voor. Daar werd de tot goedmoedige wijsgeer teruggebrachte Nasreddin tot nationaal symbool verheven, een waardig vertegenwoordiger van de nog jonge, seculiere staat. Georkestreerd door de staat werden bijvoorbeeld wetenschappelijke congressen aan Nasreddin gewijd, werden nationale herdenkingen ingevoerd en werden door het hele land monumenten opgericht. Het bekendste staat voor het Centraal Station in Ankara, met Nasreddin achterstevoren op een Assyrische leeuw: heden en verleden werden ineengeschoven. Ook in de schouwburg, de opera en de film werden Nasreddin en zijn grappen uitgebuit. Zijn vermeende graf in het Anatolische Akşehir werd een nationaal pelgrimsoord. Ook de toeristenindustrie heeft zich op Nasreddin gestort. Overal waar toeristen komen kunnen ze goedkope, geïllustreerde vertalingen aanschaffen, met aantrekkelijke titels als *The Turk who makes the world laugh*.

Kijken we echter naar West-Europa, naar landen als Frankrijk, Duitsland, Engeland en Nederland, dan is het duidelijk dat Nasreddin/Djoha zeker onder het grote publiek nagenoeg onbekend gebleven is. Behalve onder de Turkse, Marokkaanse en andere immigranten uit de Arabische wereld is de gehele verteltraditie nauwelijks gereciperd. Het

waren lange tijd vooral geleerden, de eerste oriëntalisten bijvoorbeeld, die de anekdotes lazen. Zo schreef de Moldavische oriëntalist Dimitrie Cantemir (1673-1723), in zijn geschiedenis van het Osmaanse Rijk, al over de Nasreddin-traditie. Aan het begin van de negentiende eeuw was het opnieuw een oriëntalist, de Duitser Heinrich Friedrich von Diez (1751-1817), die Goethe voor de grappen en anekdotes van Nasreddin wist te interesseren. In 1816 stuurde hij hem een vijftal anekdotes, die Goethe later in zijn *West-Östlicher Divan* op zou nemen. Overigens had hij minder moeite met het materiaal dan Diez zelf, al achtte ook hij het gewenst de ruwere grappen niet in het Duits maar in het Latijn te vertalen.

Vervolgens, in de tweede helft van de negentiende eeuw, neemt de belangstelling duidelijk toe. In zijn *Reading Book of the Turkish Language* (1854) ontleent de Engelsman W.B. Barker een hele reeks anekdotes aan het 'volksboek'. Een jaar later verschijnt ook een Duitse vertaling, bezorgd door W. Camerloher, die de raad van Goethe lijkt op te volgen en een aantal minder nette grappen in het Latijn opneemt. In de jaren zeventig publiceert J.A. Decourdemanche twee Franse vertalingen. De eerste (1876) is evenals die van Barker en Camerloher gebaseerd op het 'volksboek', maar de tweede uit 1878 put uitvoerig uit oudere manuscripten. Sindsdien zijn er regelmatig nieuwe vertalingen verschenen, de meeste gericht op een algemeen publiek maar met beperkt succes. Van belang is nog wel de grote verzameling Nasreddin/Djoha anekdotes die Wesselski in 1911 uitbracht. Het gaat om 555 anekdotes, die hij niet alleen uit Turkse, maar ook uit Arabische, Berber-, Maltezer, Siciliaanse, Calabrische, Kroatische, Servische en Griekse bronnen bijeen had gezocht. Ook voorzag hij zijn materiaal van een nog steeds belangrijk historisch-vergelijkend commentaar.

Tenslotte, wat geldt voor de algehele receptie in West-Europa, geldt misschien nog het meest voor Nederland. In de jaren zeventig werden twee vertalingen uitgebracht, achtereenvolgens *De grappen van de ongelofelijke Moela Nasroeddin* (1976) en *De wapenfeiten van de onnavolgbare Moela Nasroeddin* (1977). Het naamgebruik in de titels geeft aan dat het hier niet om de Turkse maar de Perzische traditie gaat. Het zijn vertalingen van twee Engelse uitgaven, bezorgd door de Iraniër Idries Shah, waarin Nasreddin als een soort soefi-leermeester wordt gepresenteerd. Zo heeft Nederland met Nasreddin kennis gemaakt.

5. Besluit

Waarom zijn bijvoorbeeld de verhalen van Duizend-en-één Nacht wel aangeslagen in West-Europa maar de verhalen van Nasreddin niet of nauwelijks? Pas met de komst van Turkse, Marokkaanse en andere immigranten is hij werkelijk deel gaan uitmaken van het West-Europese cultuurgood. Navraag leert al gauw dat Nasreddin of Djoha ook voor de jongste generaties Turken en Marokkanen bekende figuren zijn. Elders – bijvoorbeeld onder Turkse immigranten in Frankrijk en onder Griekse, Armeense en Turkse immigranten in de Verenigde Staten – hebben onderzoekers eveneens de Nasreddin/Djoha-anekdotes aangetroffen, overigens evenals in Lombok naast allerlei andere verteltradities. Welke rol de anekdotes precies vervullen, wat zij bijdragen aan het zelfbeeld, aan een meer of minder gekoesterde etnische identiteit van de immigranten en hun kinderen en kleinkinderen, is iets wat nader onderzocht zou moeten worden. Is ook voor de Nederlandse Turken Nasreddin nog steeds een nationaal symbool? Of liggen de gevoelens minder eenduidig, hebben ze meer te maken met nostalgie, familiegevoel, de constructie van een eigen identiteit in de Nederlandse samenleving? Feit is dat ook deze humor circuleert en ons wellicht beter kan informeren over de dagelijkse leefwereld van de verschillende groepen dan de etnische humor, die tot nu toe de meeste aandacht heeft gekregen (nl. grappen die etnische groepen over elkaar maken). Dat Nasreddin/Djoha voor de meeste Nederlanders ook nu nog een onbekend personage is, wijst erop dat 'oude' en 'nieuwe' Nederlanders toch meer langs elkaar heen leven dan vooral de eersten willen geloven.

Literatuur

- Marzolph, U. (ed.): *Nasreddin Hodscha. 666 wahre Geschichten*. München 1996.
 Overbeke, Aernout van: *Anecdotae sive historiae jocosae*. Uitgegeven door Rudolf Dekker en Herman Roodenburg, met medewerking van Harm-Jan van Rees. Amsterdam 1991.
 Wesselski, A. (ed.): *Der Hodscha Nasreddin. Türkische, arabische, berberische, maltesische, sizilianische, kalabrische, kroatische, serbische und griechische Märlein und Schwänke*. Weimar 1911. Twee delen.